

Jerneja KAVČIČ | NAGLASNI PROBLEMI STARE IN MODERNE GRŠČINE

Abstract

The subject of the article are the accentual features of ancient and modern Greek. The first part discusses the problems of the position of the Greek accent at the earliest stages of development and the accentual rules of Ionic-Attic, Lesbian and Doric dialect. The second and the third part present the questions of the phonetics of the ancient Greek accent and the process in which the modern Greek accent appeared.

Izvleček

Članek obravnava značilnosti starogrškega in novogrškega naglasa. Prvi del obravnava probleme naglasnega mesta grškega naglasa v najstarejših obdobjih razvoja in naglasna pravila v jonsko-atiškem, lesboškem in dorskem narečju. V drugem in tretjem delu so predstavljena vprašanja fonetike starogrškega naglasa in proces, v katerem se je oblikoval modernogrški naglas.

Kot kaže več znamenj¹, je bil naglas v stari grščini tonemski. Mesto in vrsta naglasa sta bila odvisna od več pravil. Temeljno pravilo, ki je za mesto naglasa veljalo v vseh grških narečjih, za katere je na razpolago kaj več podatkov o naglasu, to je v jonsko-atiškem, lesboškem in dorskem, je bilo naslednje: mesto in vrsta naglasa sta odvisna od dolžine samoglasnika v zadnjem zlogu besede; če je kratek, akut ne sme seči preko predpredzadnjega zloga in cirkumfleks preko predzadnjega, in če je zadnji samoglasnik dolg, akut ne sme seči preko predzadnjega zloga, s cirkumfleksom pa je lahko naglašen samo zadnji zlog besede. Po tem pravilu je bil torej v grščini lahko naglašen samo eden izmed zadnjih treh zlogov besede. Obstajalo je tudi pravilo, da mora biti predzadnji zlog, če vsebuje dolg samoglasnik in je naglašen, nujno naglašen s cirkumfleksom, če je samoglasnik v zadnjem zlogu kratek. Toda poznalo je precej izjem. V literarnih delih, ki so napisana v književnem dorskem narečju, so namreč izpričani primeri kot γυναικες².

Kar se tiče naglasnega mesta, je bilo torej splošno grško lahko samo prvo pravilo. V zvezi z razlikovanjem med osnovnima naglasnima različica-

¹ Viri za naglas so poročila grških slovnicarjev in drugih piscev (najstarejše je Platono-vo), grške jezikovne značilnosti in nekateri glasbeni zapisi.

² Prim. Schwyzer, str. 384

ma, akutom in cirkumfleksom, pa je v vseh narečjih veljalo tudi, da je s cirkumfleksom lahko naglašen samo dolg samoglasnik, medtem ko so bili z akutom lahko naglašeni tudi kratki samoglasniki.

Ta pravila so torej najstarejša in so veljala že za skupno grščino. O njihovi starosti ne priča le dejstvo, da so kasneje obstajala tako v jonsko-atiškem in lesboškem kot v dorskem narečju, ampak tudi nekatere »izjeme« iz klasične dobe. Pravilo, da je predpredzadnji zlog naglašen samo, kadar je zadnji samoglasnik kratek, je gotovo starejše od prestavitve dolžine in samoglasniškega krčenja. Oblike kot *πόλεως* so s stališča kasnejših dob izjemne, ker so splošno grška naglasna pravila začela delovati prej kot je v fonsko-atiškem narečju iz oblike *πόληος* nastalo *πόλεως*³.

Grški in indoevropski naglas

Ko je v grščini začelo veljati pravilo, da mora biti naglašen eden izmed zadnjih treh zlogov v besedi, se je mesto naglasa pogosto spremenilo. Če se je stari naglas ujema z novimi pravili, je načeloma ostal, na primer v besedah *πούς*, *ποδός*, *ποδί* ali *πατήρ*, *πατέρας*, kjer se grški naglas ujema z naglasom v Vedah: *pát*, *padás*, *padí* oz. *pitá*, *pitáras*⁴. V nasprotnem primeru se je naglas prestavil na zadnje mesto, ki ga naglasna pravila še dopuščajo (prim. ved. *bhárāmāṇas*: gr. *φερόμενος*)⁴.

Poseben primer predstavljajo osebne glagolske oblike⁵, ki so bile v indoevropsčini, vsaj v zadnji fazi, domnevoma lahko enklitične ali naglašene. To je značilno za glagol v Vedah, kjer so osebne glagolske oblike enklitične v glavnih in neodvisnih stavkih (*Wackernaglov zakon*). Če je bilo takšno tudi izhodiščno stanje za grščino, so enklitične oblike po pravilu, da mora biti naglašen eden izmed zadnjih treh zlogov v besedi, dobile naglas na mestu, ki je bil tako daleč od konca besede, kot so dopuščala naglasna

³ Oblika *πόλεων* naj bi nastala po analogiji, Sihler, str. 75.

⁴ Sihler, str. 236

⁵ Za neosebne glagolske oblike veljajo splošna načela, praviloma so torej ohranjale stari naglas, ki se je v prezentovih oblikah ravnal po drugačnih pravilih kot v aoristovih. V tematni spregatvi so bile prezentove oblike naglašene na zlogu pred veznim samoglasnikom (*λαμβάνειν*, *λαμβάνων*), v aoristu pa na veznem samoglasniku (*λείπειν*, *λείπων*). V medijalnem participu se je naglas prestavil zaradi splošne omejitve (prim. *φερόμενος* zgoraj). V atematni spregatvi je naglas v prezentovih in aoristovih oblikah praviloma na zlogu pred znamenjem za particip ali infinitiv (*ιστάναι*, *στήναι*, *ίστάς*, *στάς*). Perfektive oblike so bile naglašene na znamenju za nedoločnik ali particip (*λελυκέναι*, *λελυκώς*), razen v medijalnem infinitivu, ki je bil naglašen na predhodnem zlogu (*λελύσθαι*). V infinitivu in participu futurja so se uveljavila enaka pravila kot v prezentu tematne spregatve (*λύσειν*, *λύσων*), prim. Chantraine, str. 314, 15.

pravila. Temu procesu so se izognile nekatere dvozložne prezentove oblike glagolov φημί in εἰμί, ker je bil zadnji samoglasnik kratek in so kot take lahko tvorile konec naglasne enote; oba glagola sta bila tudi zelo pogosto rabljena, takšne oblike pa so praviloma najbolj konzervativne.

Ob takem razvoju so morale na novo naglašene oblike prevladati nad starimi naglašeniimi glagoli. V grščini je namreč ostalo bolj malo sledi za starejšimi oblikami, na primer za tistimi, ki so bile naglašene na zadnjem zlogu, in so izpričane v Vedah. Naglas pri osebnih glagolskih oblikah je praviloma pomaknjen čim bolj proti začetku besede. Med izjeme spada pet imperativov krepkega aktivnega aorista (εἶπέ, ἔλθε, ἴδε, εὖρέ, λαβέ) in medijalni imperativi krepkega aorista (γενοῦ, λαβοῦ itd.). V teh primerih gre za stari indoevropski način naglaševanja, ki je bil pri osebnih glagolskih oblikah enak kot pri neosebni (prim. op. 5). Druga skupina izjem so glagoli z dvema predponama, kjer je naglašena prva predpona od konca besede (συμπρός), čeprav bi bil po splošnih naglasnih pravilih naglas lahko na začetku besede. Za predpono je veljal tudi avgment, zato naglas nikoli seže preko njega (παρέσχον). To pravilo je verjetno vplivalo tudi na naglaševanje sestavljenk enozložnih oblik, ki so naglašene na predzadnjem zlogu besede, čeprav je predpona dvozložna (ἀπόδος, ἐπίθεος)⁶. Med tovrstne izjeme ne spadajo oblike, ki so nastale po krčenju, npr. τιμῶς, τιμῶ, kjer bi bil pričakovani naglas **τίμας, **τίμα; te oblike kažejo, da so grška naglasna pravila začela delovati prej, kot je prišlo do samoglasniškega krčenja.

Obstaja še nekaj drugih zakonitosti, po katerih se je spremenil sistem prostega naglaševanja, kakršnega je poznala indoevropsčina. Najtrdnjše pravilo je ti. *zakon o naglasu na dolgem predzadnjem samoglasniku*. Kot rečeno, ne velja za dorščino (prim. zgoraj γυνάικες), medtem ko so bili sicer v grščini dolgi samoglasniki v predzadnjem zlogu naglašeni s cirkumfleksom, če je bil zadnji samoglasnik v besedi kratek. V narečjih, kjer je zakonitost delovala, je na tem mestu nastal cirkumfleks, tudi kadar je bil prvotni naglas drugačen⁷. Tak primer je beseda χρήμα, ki je bila prej naglašena z akutom, o čemer priča oblika χρή.

Med ostalimi mlajšimi pojavi sta v jonsko-atiškem narečju pomembnejša dva zakona, *Wheelerjev* in *Vendryesov*. Po prvem zakonu je v besedah z daktilsko zgradbo, ki so bile naglašene na zadnjem zlogu, naglas na predzadnjem zlogu: *ποικιλός>ποικίλος: stind. *pesalá*, medtem ko so pridevniki

⁶ Chantraine, str. 317; toda ni jasno, zakaj v sestavljenkah z dvema predponama naglas ne more biti na začetku besede. Schwyzer (str. 391) navaja drugačno razlago, po kateri so oblike kot ἐπίθεος, ἀπόδος in συμπρός nastale pri enklizi (ker je enklitika, v tem primeru osebna glagolska oblika, prestavila naglas na predhodni zlog).

⁷ Kako je bilo s cirkumfleksom v indoevropsčini, ni povsem jasno. Morda je nastal šele znotraj grščine, prim. Sihler str. 237.

na isto pripono, toda z drugačno ritmično zgradbo, naglas obdržali na koncu (ὕψηλός, παχυλός). Drugi zakon velja samo za atiščino: v besedah z ritmično zgradbo kretika, ki so bile naglašene na predzadnjem zlogu, se je naglas prestavil na predpredzadnji zlog. Ta zakon je začel delovati precej pozno, saj so v klasični dobi še izpričane stare oblike poleg mlajših (τροπαῖον poleg τρόπαιον). Po tem zakonu se je prestavil naglas v besedah kot ἔτοιμος, ἔρημος (proti jonskemu ἔτοῖμος, ἔρημος). Posebnost obeh zakonov je, da se naglas ne ravna po dolžini samoglasnika, temveč po kvantiteti zloga. Oba izražata težnjo, da bi se naglas pomaknil čim bolj proti začetku besede.

Ta težnja je sicer najbolj značilna za lesboško narečje. Kot poročajo grški slovničarji, je bil v lesboščini naglas recesiven v vseh besednih vrstah in se je v podobnih primerih prestavil proti začetku besede toliko, kolikor so dopuščala splošna naglasna pravila (at. θυμός: lesb. θῦμος, at. ποταμός: lesb. πόταμος). Slovničarji pojavu pravijo baritoneza (βαρυτόνησις).

Naglas se je spremenil tudi v dorščini, kjer se je v večini primerov v primerjavi z jonsko-atiškim narečjem prestavil za eno ali dve mori proti koncu besede⁸. Dorski naglas torej kaže nasprotno težnjo od jonsko-atiškega in lesboškega narečja.

Fonetična plat naglasa v stari grščini

Medtem ko je stanje pri naglasnem mestu jasno, predstavlja več težav fonetična plat grškega naglasa. Že razlika med osnovnima različicama, akutom (gr. ὀξύς) in cirkumfleksom (περισπόμενος), ni gotova. Sodeč po poročilih grških slovničarjev, ki so uvedli tudi pravopisna znamenja⁹, je razlika med akutom in cirkumfleksom obstajala v tonskem poteku. Pri akutu ali rastočem naglasu naj bi tonska višina vseskozi naraščala in dosegla najvišjo točko na koncu naglašene zloga, medtem ko bi pri cirkumfleksu ali rastoče-padajočem naglasu najvišjo točko dosegla na začetku naglašene zloga in nato upadala. Takšna razlika med osnovnima načinoma tonemskega naglaševanja je nekoliko nenavadna; bolj običajno bi bilo razlikovanje med rastočim in padajočim naglasom. Toda v njen prid po drugi strani govori tudi nekaj jezikovnih pojavov, na primer zgoraj navedeno pravilo,

⁸ Schwyzer, str. 382. Takšna razlaga velja, če predpostavljamo, da sta se akut in cirkumfleks razlikovala po tonskem poteku (prim. Fonetična plat naglasa v stari grščini): kratek samoglasnik je dolg eno moro in dolg samoglasnik dve mori; akut lahko ob takšni razlagi razložimo kot naglas na kratkem samoglasniku ali na drugi mori dolgega samoglasnika, cirkumfleks pa kot naglas na prvi mori dolgega samoglasnika.

⁹ Okrog l. 200 pr. Kr. so jih uvedli aleksandrinski filologi.

da je s cirkumfleksom lahko naglašen samo dolg samoglasnik¹⁰. Akut in cirkumfleks je vseeno možno razlagati drugače kot ju razlagajo grški slovničarji, ki so večinoma živeli v času, ko grški naglas že davno ni bil več tonemski, torej kot rastoč in padajoč naglas¹¹.

Dodatne težave predstavlja znamenje za gravis (βαρύς), ki se v pravopisu, ki je še danes v rabi v izdajah starogrških tekstov (bizantinski pravopis), uporablja kot različica akuta: stoji namesto akuta na zadnjem zlogu razen pred premorom. Toda to pravopisno pravilo se je uveljavilo šele ob koncu antike, ko je bil grški naglas gotovo že dinamičen. Okrog leta 400 po Kr. ga je uvedel Teodozij iz Aleksandrije. Bistvena razlika v primerjavi s prejšnjim aleksandrinskim pravopisom je prav v rabi znamenja za gravis. Kot poročajo grški slovničarji, so prej to znamenje pisali sploh na vsak zlog, ki ni nosil akuta ali cirkumfleksa. Tak pravopis dejansko izpričujejo nekatere papirusne najdbe, npr. Μὲνέλᾱδος, Θεόδῶρος, čeprav ne najstarejše¹². Na starejših so besede, ki so naglašene z akutom na zadnjem zlogu, sredi stavka največkrat označene z gravisom na predzadnjem zlogu, daljše besede pa imajo to znamenje pogosto tudi na ostalih nenaglašanih zlogih. Namesto καλὸς ἄνθρωπος se torej piše κάλος ἄνθρωπος, namesto παγκρατῆς se piše πάγκρατῆς in namesto περικλυτὸς πέρικλυτὸς ali περικλῦτος.

Pravopisne spremembe razlago gravisa zgolj otežujejo. Danes ni enotnega mnenja, kaj naj bi znamenje predstavljalo. Po prvi razlagi (prim. Schwyzer, str. 374) so bizantinska pravopisna pravila posledica napačnega razumevanja prejšnjega pravopisa in nimajo nobene zveze s fonetično platjo grškega naglasa. Druga pravopisna sprememba, do katere je prišlo v pozni antiki, je bila namreč ta, da so se znamenja za naglas in pridih na diftongih prestavila proti desni. Na enak način naj bi se gravis ob (napačni) predpostavki, da je bil zadnji zlog nenaglašen, ker se je praviloma pisal brez naglasnega znamenja, s predzadnjega zloga prestavil na zadnjega. Po tej razlagi so se vse besede, ki so bile naglašene z akutom na zadnjem zlogu, tudi sredi stavka izgovarjale enako kot sicer. Do tako mehanične prestavitve naglasnega znamenja bi toliko lažje prišlo zato, ker v 5. st. po Kr. grški naglas gotovo ni bil več tonemski (prim. spodaj).

Po drugi strani prav odsotnost akuta na zadnjem zlogu na starejših papirusnih najdbah lahko pomeni, da se je akut v tem okolju spremenil. Po starejšem pravopisu se akut na zadnjem zlogu ne le izpušča, ampak ga

¹⁰ Drug tak primer je samoglasniško krčenje. Akut nastane, kadar je v neskrčeni obliki naglašen drugi samoglasnik (ἔσταως > ἔστως), cirkumfleks pa, kadar je naglas na prvem delu (ποιέει > ποιῆι). Na ta način je morda cirkumfleks nastal, prim. Sihler, str. 237.

¹¹ prim. Sihler, str. 235: »The actual PHONETIC difference was one of falling pitch («circumflex») and rising pitch («acute»).«

¹² prim. Schwyzer, str. 374, Allen, Vox Graeca, str. 115

že tedaj pogosto nadomešča gravis¹³. Toda ni gotovo, kako naj bi se akut spremenil, ker tudi pomen izraza gravis (βαρύς) ni povsem jasen. V zvezi z naglasom se pojavlja že pri Platonu in Aristotelu¹⁴, kjer bi se ga dalo razumeti kot nenaglašen zlog ali, še zlasti pri Aristotelu, kot padajoč naglas. Na ta način je najlaže razumeti tudi poševno znamenje \, ki se je pod tem imenom uporabljalo v pravopisu za označevanje posameznih zlogov in prvotno za drugi (verjetno padajoči) del cirkumfleksa. Toda možen je bil tudi pravopis kot περίκλυτος poleg περικλυτός, kjer bi bilo gravis lažje razumeti kot nenaglašen zlog. V tem primeru se zastavi vprašanje, zakaj so znamenje za gravis sploh uvedli. Toda grški pravopis je od samega začetka poznal tudi znamenje za šibki pridihi, ki pomeni odsotnosti ostrega pridiha, podobno bi torej gravis pomenil odsotnost naglasa. Če je gravis nenaglašen zlog, bi bilo upravičeno tudi znamenje za cirkumfleks: za drugi del cirkumfleksa je po razlagi grških slovničarjev, ki so uvedli tudi pravopisna znamenja, značilen prehod od najvišjega tona k najnižjemu (kar bi pomenil gravis), toda ta prehod je nujno postopen, zato ni bilo treba uvajati dodatnega znamenja za padajoči del cirkumfleksa.

Dionizij Halikarnaški¹⁵ označuje z izrazom βαρύς vse nenaglašene zloge in tudi drugi del cirkumfleksa. Na takšno pojmovanje kažejo tudi starejše pravopisne variante, kjer se gravis lahko uporablja tako za nenaglašene zloge kot za padajoči del cirkumfleksa. Videti je torej, da je izraz βαρύς vsaj v aleksandrinski dobi in kasneje lahko pomenil tako nenaglašen zlog kot padajoč naglas. Βαρύς je vsak zlog, ki ne nosi najvišjega tona v besedi, ali odsotnost rastočega naglasa. Toda takšna razlaga ne pove nič natančnejšega o tem, kako se je izgovarjal gravis, kadar je nadomestil akut. Tonska višina se je morala znižati, toda lahko se je izenačila z nenaglašenim zlogom ali pa je akut prešel v padajoč naglas. Kot padajoč naglas je gravis smiselno razlagati zlasti, če predpostavljamo, da sta akut in cirkumfleks rastoč in rastoče-padajoč naglas.

Razvoj v moderni grščini

Tak način naglaševanja je v grščini obstajal do helenizma, ko so v κοινή najprej izginile narečne razlike in so prevladala naglasna pravila jonsko-atijske narečne skupine¹⁶. Temeljna sprememba, ki jo je doživel grški naglas, pa je izguba tonemskega naglasa. Moderna grščina ima dinamičen

¹³ Sturtevant, str. 101

¹⁴ Platon, Cratyl. 399A, Aristotel, Poet. 1456b in Rhet. 1403b

¹⁵ De compositione verborum II

¹⁶ Kjer se je atiški naglas razlikoval od jonskega, je pravladal naglas prvega, prim. έρημο in έτοιμο v moderni grščini.

naglas. »Pri izgovorjavi besede se poudarek izraža s pomočjo povečane glasnosti na poudarjenem zlogu, jasnejše kvalitete samoglasnika in rahle podaljšave.«¹⁷

Naglasno mesto se torej načeloma ni spreminjalo. Videti je, kot da bi se ohranilo tudi načelo, da na mesto naglasa vpliva dolžina končnega samoglasnika v besedi. Toda s stališča moderne grščine to pravilo ne obstaja, ker ne obstaja ločevanje med dolgimi in kratkimi samoglasniki v nenaglašanih zlogih, zato je mesto naglasa s stališča moderne grščine znotraj zadnjih treh zlogov povsem prosto. Praviloma torej velja: »Samostalniki, ki so naglašeni na predpredzadnjem zlogu, prestavijo naglas na predzadnji zlog pred gen. sg. na -ου, gen. pl. -ων ali acc. pl. -ους in nom./acc. -εις.«¹⁸ Toda pravilo pozna iz že omenjenega razloga precej izjem: »Obstajajo besede, kjer se je sčasoma uveljavilo naglaševanje brez premika naglasnega mesta, na primer του δάσκαλου »učitelja«, του τραπεζομάνηλου »prta« itd. Po drugi strani se pri tovrstnih samostalnikih naglas včasih prestavi tudi v nominativu plurala (οι άνθρωποι).¹⁸«

Sprememba tonemskega naglasa v dinamičnega je bila povezana z izginjanjem razlik med dolgimi in kratkimi samoglasniki, z nekaterimi samoglasniškimi spremembami in s spremembo verznege sistema.

1. Izginjanje razlik med dolgimi in kratkimi samoglasniki

Razlike med dolgimi in kratkimi samoglasniki so začele izginjati v zgodnji cesarski dobi. Izpričujejo jih papirusne najdbe, zlasti tiste zasebne narave; najbolj neposreden dokaz so pravopisne napake, pri katerih se omega in eta zamenjujeta z omikronom in epsilonom in obratno. Nekaj primerov¹⁹:

-o namesto ω: μέσο μετόπο (=μέσω μετόπω), μικρῶ (=μικρῶ)

-ω namesto ο: Καίσαρωσ (=Καίσαρος), ἀπῶ (=ἀπό)

-ε namesto η: μετέρα (=μητέρα), πωλῆσαι (=πωλῆσαι)

-η namesto ε: ἦῶν (=ἔῶν), ἦωσ (=ἔωσ)

Vprašanje je, ali je izguba kvantitativnih razlik povzročila, da se je spremenil naglas, ali so se razlike med dolgimi in kratkimi samoglasniki izgubile zaradi dinamičnega naglasa. Možno bi bilo, da bi naglas ostal tonemski, čeprav razlike med dolgimi in kratkimi samoglasniki ne bi več obstajale. Toda med zgoraj navedenimi primeri je tudi nekaj takšnih, ki pričajo, da so se kvantitativne razlike izgubljale tudi v naglašanih zlogih (ἦωσ, σῆ, πωλῆσαι, ἀπῶ, μικρῶ), ki naj bi torej tedaj poznali eno samo dolžino. V teh primerih bi naglas sicer lahko ostal tonemski, toda ne takšen, kot ga je imela grščina v času, ko je na vrsto naglasa vplivala dolžina samoglasnika

¹⁷ Holton, str. 16. Izjema so poudarjeni odprti zlogi na koncu besede, kjer se samoglasnik ne podaljša.

¹⁸ Holton, str. 24

¹⁹ Gignac, str. 242 ss

in cirkumfleks na kratkem samoglasniku ni bil mogoč. Izguba razlik med dolgimi in kratkimi samoglasniki gotovo vsaj napoveduje spremembo naglasa.

Zgoraj navedene pravopisne napake se pojavljajo že v 2. st. pr. Kr., toda v tem času jih izpričujejo samo papirusne najdbe, in so dokazljive zlasti za Egipt. Ta je bil verjetno eno izmed prvih območij, kjer se je grščina izgovarjala z dinamičnim naglasom. Že v 2. st. pr. Kr. je tudi v latinščini izpričana beseda *ánchora* (<ἀγκύρα) in nekoliko kasneje *ídolum* (<ἰδωλον), kjer latinski naglas ne upošteva dolžine predzadnjega zloga v grški besedi. Možno je, da sta bili besedi prevzeti tako, kot so ju Grki v tistem času izgovarjali, torej brez razlikovanja med dolgimi in kratkimi samoglasniki v nenaglašanih zlogih. Da so so kvantitativne razlike izgubljale na različnih področjih različno hitro, priča Filostratos (*Vita soph.* 2, 13), ki v 2. st. po Kr. poroča, da Kapadočani ne ločujejo med dolgimi in kratkimi samoglasniki: ...ὡς Καππαδόκαις ξύνηθερς, ξυκρούων μὲν τὰ σύμφωνα τῶν στοιχείων, συστέλλων δὲ τὰ μηκυνόμενα καὶ μηκύνων τὰ βραχέαTo hkrati pomeni, da so v tistem času ostali vsaj deloma še ločevali med dolgimi in kratkimi samoglasniki.

2. Samoglasniško slabljenje, sinkopa, apokopa in afajreza

V cesarski dobi se je okrepilo tudi samoglasniško slabljenje (ter sinkopa in apokopa) v nenaglašanih zlogih, kar je prav tako verjetno posledica dinamičnega naglasa.

Grščina v klasični dobi podobnih pojavov skoraj ni poznala. V atiščini je izpričanih le nekaj posamičnih primerov sinkope²⁰:

ἦλθον < ἧλυθον

ἔσται < ἔσεται

οἶμαι < οἴομαι

Tudi to je znamenje, da je bil naglas tonemski. Sinkopiranih oblik je več v cesarski dobi, na atiških napisih zlasti od 2. st. po Kr. dalje²¹.

Sinkopo najbolj izpričujejo papirusne najdbe; najpogosteje onemi samoglasnik v nenaglašenem zlogu pred likvido ali nazalom:

ἐπακλουθεῖν < ἐπακολουθεῖν

χρήσει < χωρήσει

εἰσέβλεν < εἰσέβαλεν

Takšni primeri se pojavljajo zlasti od 1. st. po Kr. dalje, torej nekoliko kasneje kot so se skrajšali dolgi samoglasniki v nenaglašanih zlogih.

Samoglasniško slabljenje je že zelo zgodaj poznala tesalščina; kažejo

²⁰ Sihler, str. 75. Tudi za te primere obstajajo drugačne razlage. Obliki ἔσται in οἶμαι bi bili lahko atematni tvorbi, **elu* pa bi bil lahko podaljšan koren od **el* (ϑ v ἦλυθον je pripona), prim. Chantraine, str. 247, 229.

²¹ Gignac, str. 302 ss

ga vsi napisali, ki pa segajo šele v helenistično dobo. Toda ni jasno razmerje med naglasom in slabljenjem, saj pogosto oslabijo ali izginejo samoglasniki, ki bi bili naglašeni tako v jonsko-atiškem kot v lesboškem narečju (prim. tes. *Ἀπλουν* proti jon.-at. *Ἀπόλλων*). Slovníčarji o naglasu ne poročajo, ker v tesalščini ni bilo napisane literature. Morda je bila Tesalija eno prvih področij, kjer je bil naglas dinamičen. Isto velja za Bojotijo, kjer so zaradi podobnih samoglasniških sprememb izpeljali pravopisno reformo²².

Sinkopo in apokopo v nenaglašanih zlogih pozna tudi moderna grščina:

κάντε < κάνετε

περπατώ toda περίπατος

παρ' το < πάρε το

Poleg apokope in sinkope, ki jo je grščina poznala že v prejšnjih obdobjih, je v zgodnjem srednjem veku prišlo še do afajreze; izginili so vsi samoglasniki na začetku besede, če niso bili naglašeni²³:

γράψαμε, toda έγγραψα

ὄσπῆτιον (<lat. *hospitium*) > σπίτι

Čeprav je bil grški naglas dinamičen najmanj od konca antike dalje, samoglasniško slabljenje nikoli ni bilo zelo izrazito. Izjema je večji del narečij v severni Grčiji, kjer je samoglasniško slabljenje zelo močno²⁴:

άνθρωπος > άνθρουπους

περίμενε > περίμινι

Sicer se veliko besed, na primer *θάλασσα*, *άγγελος*, *αδύνατος*, *θέατρο* ali *τράπεζα*, s tega stališča ni spremenilo.

3. Sprememba verzne sistema

Za dinamični poudarek je značilna večja ritmična tendenca kot za tonemskega, ker se tvori tako, da se se mišična dejavnost izrazito poveča; človekov občutek za ritem pa je bistveno povezan z gibanjem. Kot pravi Platon (Zakoni 665 A), je ritem urejenost gibanja (*κινήσεως τάξις*). Ker bi več zaporednih zlogov, ki bi bili izgovorjeni zelo močno, predstavljalo prevelik napor, dinamični poudarek sam po sebi teži k izmenjavanju bolj in manj poudarjenih elementov. Druga pomembna lastnost ritma in s tem verzne sistema pa je prav izmenjavanje bolj in manj poudarjenih ali pomembnih elementov.

Grški verz do cesarske dobe ne kaže znamenj, da bi naglas vplival na

²² Diftong *ai* je prešel v široki *e* in se po novem zapisoval z *η*, dolgi široki *e* je prešel v ozki *e* in se zapisoval z *ει*, diftong *ei* je prešel v *i* in se zapisoval z *ι*, diftong *oi* je prešel v *ü* in se zapisoval z *υ*.

²³ Browning, str. 63. Pogosto se je samoglasnik iz različnih razlogov vzpostavil nazaj; tako se je po analogiji s *Ελληνες* obdržala oblika *Ελλάδα*.

²⁴ Browning, str. 121

ritem, kar je je eden izmed dokazov, da je bil naglas do tedaj tonemski. Ritem je bil kvantitativen, temeljil je torej na izmenjavanju dolgih in kratkih zlogov. Kvantiteta in naglas sta bila v verzju v podobnem razmerju kot ritem in melodija.

Znamenja, da je v grščini naglas vplival na ritem, se pojavijo šele v cesarski dobi. Tak primer so Babrijeve pesmi, napisane v holijambu. Zanje je značilno, da se končajo na zaporedje naglašen-nenaglašen zlog; kvantiteto je torej nadomestil (dinamični) naglas. V nekaterih primerih v poudarjenem delu stopice nastopajo celo (nekoč) kratki naglašeni samoglasniki. (Če je bil naglas tedaj takšen kot v grščini danes, se je samoglasnik fonetično podaljšal.) Kdaj je Babrij živel, ni jasno. Ponavadi se uvršča na konec drugega ali v tretje stoletje po Kr.

Podobne naglasne posebnosti kažejo nekateri heksametri in parojmijaki iz približno istega časa (2. st.), za katere je značilno, da je predzadnji zlog naglašen in »kratek«²⁵. Nonnus Panopolitanus je v kvantitativnem heksametru naglas upošteval tako, da se je izogibal naglasu na zadnjem ali predpredzadnjem zlogu v verzju; takšno naglaševanje je možno samo pri citatih iz Homerja. Največkrat je konec verza enak kot pri Babriju²⁶.

Ti verzi niso akcentuacijski; toda prejšnji kvantitativni verz podobnih posebnosti ne kaže. Pravi akcentuacijski verz se je razvil v približno istem času. Na prehodu iz drugega v tretje stoletje je akcentuacijski ritem značilen za pesmi Klementa iz Aleksandrije, v 4. st. pa za krščansko himno neznanega avtorja in za nekatere pesmi Gregorija Nacijanca²⁷. Akcentuacijski verz so torej razvili krščanski pisci, ki so pisali tudi za neizobražene, za katere je bila grščina pogosto tudi tuj jezik.

Ko je nastal akcentuacijski verz, je bil naglas gotovo že dinamičen in razlike med dolgimi in kratkimi zlogi niso več obstajale, vsaj v nenaglašanih delih besede; akcentuacijski verz je bil najbolj naraven, čeprav so skozi vso bizantinsko dobo nekateri pesniki še naprej pisali tudi v kvantitativnem verzem sistemu. Ob koncu antike je bil torej grški naglas gotovo že povsod dinamičen, čeprav je vsaj na nekaterih področjih proces stekel že v zgodnji cesarski dobi.

²⁵ Maas, str. 15

²⁶ Za vse našete metrične posebnosti je značilno, da ima vlogo pri ustvarjanju ritma vedno zlog, ki je naglašen z (nekdanjim) akutom in nikoli, če nosi znamenje za cirkumfleks. Vzroki za to posebnosti niso znani.

²⁷ Allen, *Accent and Rhythm*, str. 268

LITERATURA

- Allen, W.S.: *Accent and Rhythm, Prosodic features of Latin and Greek*, Cambridge 1973.
- : *Vox Graeca, The pronunciation of Classical Greek*, Cambridge 1974²
- Browning, R.: *Medieval and Modern Greek*, London 1969.
- Chantraine, P.: *Morphologie historique du grec*, Paris 1973².
- Gignac, F. Th.: *A Grammar of the Greek papyri of the Roman and Byzantine periods*, Milano 1976.
- Holton, D., Mackridge, P., Philippaki-Warbuton, I.: *Greek, A Comprehensive Grammar of the Modern Language*, London 1997.
- Maas, P.: *Greek Metre*, translated by H. Lloyd-Jones, Oxford 1962.
- Schwyzler, E.: *Griechische Grammatik auf der Grundlage von Karl Brugmanns Griechischer Grammatik, I Allgemeiner Teil, Lautlehre, Wortbildung, Flexion*, München 1939.
- Sihler, A. L.: *New comparative grammar of Greek and Latin*, Oxford 1995
- Sturtevant, E.H.: *The Pronunciation of Greek and Latin*, Linguistic Society of America, 1940².

Jerneja KAVČIČ: PROBLEMS OF ANCIENT AND MODERN GREEK
ACCENT

Summary

The basic rule, according to which the indoeuropean free accent changed in Greek, confined the acute accent within the last three syllables of the word and the circumflex within the last two ones. This is the only rule governing the position of the accent that can be considered as common Greek. In regards of the position, the modern Greek accent follows the rules of ancient Attic without basic changes.

The ancient Greek accent was tonal, but the difference between the acute and the circumflex is not clear. According to the Greek grammarians and some phonetic phenomena, the difference between the two was one of rising (acute) and rising-falling (circumflex) pitch, although the latter could also be considered as falling pitch. Another problem is presented by the third accent mark, the grave, which could indicate falling pitch or absence of accent.

The modern Greek accent is dynamic. The tonal accent disappeared gradually in a process, which was finished at least in the 4th century AD, and accompanied by loss of vowel-length distinctions, by vowel weakening and vowel loss and by transformation of the Greek verse system.

Naslov:

Jerneja Kavčič

Mestni trg 27

SI-4220 Škofja Loka